

TERMINOLOGIJS VAIDMUO KNYGOTYROJE

KRZYSZTOF MIGOŃ

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Bibliotekoznawstwa,
50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 9/13, Polska

Knygos mokslas, kaip santykiškai savarankiškas mokslas apie knygą ir knygininkystę, skiriamas socialinių mokslų grupei, o konkrečiai – mokslams, tiriantiems žmogaus ir visuomenės sukurtus objektus ir procesus. Tačiau šis, atrodytų, akivaizdus teiginys kreipia į rimtus samprotavimus, kadangi (kaip mums atrodo) šitiems mokslams sąvokos kuriant terminiją yra svarbesnės negu kitiems. Socialiniuose moksluose sąvokos vartojamos nevienareikšmiškai ir yra nesuderintos ne tik įvairiose kalbose ir valstybėse, bet ir tam tikrose mokslinėse mokyklose ir net pavienių tyrėjų darbuose.

Neatitikimai prasideda jau tokių klausimų plotnėje: kas iš tikrųjų yra socialinis mokslas, ką reiškia sąvoka *visuomenės mokslai*, kokias žmogaus pažinimo sritis jie tiria? Teoriniuose darbuose ir praktikoje (pvz.: raštyjos klasifikacijoje, bibliografiniuose leidiniuose ir dalykiniuose kataloguose, mokslo institucijų struktūroje – fakultetuose, skyriuose, klasėse ir t. t.) į tuos klausimus atsakoma skirtingai, atsižvelgiant į tradicijas ir poreikius.

Yra socialinių mokslų, kurie egzistavo tik tam tikrose epochose, pavieniuose kraštuose ir kalbos arealuose. Šiuo atveju vartojant terminus kyla itin didelių sunkumų. Terminus sunku suprasti, paaiškinti ir išversti. Kas šiandien žino, ką reiškia *socialinė fizika*, *politinė aritmetika*, *mechaninė antropologija* (*l' anthropologie mécaniste*)¹, kas prisimena, kad André Marie Ampère'o darbuose *kibernetika* (*la cybernétique*) reiškė *visuomenės valdymo mokslą*², ar galime pasakyti, kas yra (buvo) *pedologija*³?

Tokia pati situacija susiklostė moksluose, tiriančiuose objektą „knyga–biblioteka–skaitytojas“. Ar šiandien bežinome *bibliopoe* – XVIII–XIX a. pradžios mokslą apie knygų kūrimą⁴, arba *bibliognoziją* ar *bibliosofiją*? Ką šiuolaikiniam skaitytojui reiškia Loviagino terminai *genetika*, *statika* ir *dinamika*, kaip trys pagrindinės knygotyros

¹ *Voisé W.* Myśl społeczna siedemnastego wieku. Warszawa, 1970. S. 99, 135.

² *Kamiński S.* Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk. Lublin, 1970. S. 226.

³ Trim pirmaisiais mūsų amžiaus dešimtmečiais tai buvo toli pažengusi disciplina, tyrusi vaikų ir jaunuolių fiziologinį ir psichologinį vystymąsi. Šiandien tai auklėjimo ir vystymosi psichologijos tyrimo objektas.

⁴ *Denina C.* Bibliopoe, oder Anweisung für Schriftsteller. Aus dem Italienischen übersetzt. Berlin; Stralsund, 1783. Šį terminą užfiksavo J. Martínez de Sousa savo Diccionario de bibliología y ciencias afines (Madrid, 1989. S.75): *bibliopea* (sinonimas *bibliopeia*) – knygų sudarymo arba rašymo menas (arte de componer o escribir libros). Tačiau jis neteisingai išverčia tą žodį į prancūzų kalbą „įrišimo menas“ (art de reliure) ir į anglų kalbą „bibliopogija“ (bibliopogy).

Žr. taip pat Harrod's Librarians' Glossary of terms used in librarianship, documentation and the book crafts and reference book. 7th ed. Aldershot, 1990. S. 63, kur *bibliopoesy* reiškia „knygų gamybą“ („the making of books“).

daly?⁵ Ar didelės mokslo sritys – psichologija, pedagogika, sociologija – sudaro su knygos problematika visuotinai pripažintas disciplinas: *bibliopsichologiją* (Rubakinas), *bibliopedagogiką*, *bibliosociologiją* (Balika)?

Atsižvelgti į istorinius ir geografinius įvairių mokslų ir tyrimo krypčių apibrėžimo aspektus ypač svarbu tyrinėjant raštiją. Kažkada viską bandė aprėpti filologija, vėliau paleografija, diplomatija, logografija (Namur, 1834) ir t. t. Mūsų šimtmetyje buvo daugybė bandymų aprėpti visą raštijos tyrimo problematiką viena disciplina, kurią siūlyta vadinti *gramatologija* (*grammatology*, Gell 1952), *grafonomija* (*graphonomy*, Hockett), *grafistika* (*graphistics*, Rennagel), *grafemika* (Amirova), *filografija* (*Philographie*) arba *filologija*, *grafologija* (*Graphologie*) plačiaja prasme ir, be abejo, *mokslu apie raštiją* (*Schriftwissenschaft*). Raštija visada buvo kalbos mokslo, pagalbinių istorinių mokslų, knygotyros tyrimo objektas. Šių disciplinų sferoje formuojasi specialios tyrimo sritys: raštų *paleografija*, *epigrafika*, *brachigrafija*, *kriptografija*, *pasigrafija*, *stenografija* ir *stenografologija* ir kt. Kai kurios sritys tradiciškai egzistuoja tik tam tikrose šalyse ar kalbose. Pavyzdžiui, *archeografija*. Šis terminas pasitaiko tik rusų kalboje (*archeografija*) ir ten tradiciškai vartojamas tyrinėjimuose. Tai yra „speciali istorinė disciplina, apimanti rašytinių istorinių šaltinių leidimo teoriją ir praktiką“⁶. Tarybiniame knygotyros žodyne pripažįstama, kad „Vakarų šalių istorijos moksle archeografija, kaip savarankiška istorinė disciplina, dažniausiai neegzistuoja ir pats terminas nėra vartojamas“ ir kad „archeografija yra artima paleografijai“⁷. Šia proga paminėsime ir kitą gana artimą sritį – *kodekologiją* (*la codicologie*), t. y. kompleksinį mokslą apie senas rankraštinės knygas, kurio arealą iš esmės riboja prancūziškai kalbančios žemės. Vokiškai kalbančiose šalyse ši sritis vadinama *rankraščių mokslu* (*Handschriftenkunde*), tiriančiu „ranka rašytas, o ne mechaninio tiražavimo būdu pagamintas knygas“ (Löffler)⁸.

Po bendros įžangos iškelkime esminį šio straipsnio klausimą: kaip specialybės kalboje apibrėžiamos disciplinos, kurios kaupia, apdoroja, analizuoja ir pateikia knygotyros žinias? Rasime aibę žodžių, prasidedančių *biblio-* (*knyga*) ir kitais nacionaliniais ekvivalentais, kurie net ir *toje pačioje* kalboje turi skirtingas reikšmes. Dažnai jie suprantami tik paprastoje leksikoje, bet ne semantikos lygmeniu. Norint suvokti tikrąją tų terminų reikšmę, reikia išsamių žinių, t. y. reikia išmanyti istorinius šių disciplinų likimus, atskirų šalių ir tarptautines specialybės žodžių sudarymo tradicijas bei mokslininkų požiūrį į šio mokslo objektą.

Išanalizuokime šį klausimą, remdamiesi modernaus bendrojo knygos mokslo termino pavyzdžiais: prancūzų *bibliologie*, rusų *knigovedenie*, lenkų *księgoznawstwo* ir vokiečių *Buchwissenschaft*. Nepaisydami įvairavimo autorių darbuose, kalbame apie tipišką, „nacionalinį“ knygotyros supratimą.

⁵ Lovjagin A.M. Osnovy knigovedenija. Leningrad, 1926.

⁶ Knigovedenie enciklopedičeskij slovar'. Moskva, 1981. S. 26.

⁷ Ten pat.

⁸ Milde W. Handschriftenkunde // Lexikon des gesamten Buchwesens. 2 Aufl. Stuttgart, 1991. Bd. 3, S. 360.

Bibliologie, anot Estivalso, „yra mokslas apie tai, kas parašyta, apie viską, kas parašyta, apie įvairius rašto objektus, apie komunikaciją raštu“⁹.

Knigovedenije, kaip rašoma tarybiniame knygotyros žodyne, „yra kompleksinis visuomenės mokslas apie knygą ir knygininkystę, tiriantis rašytų ir spausdintų kūrinių gamybos, platinimo ir vartojimo visuomenėje procesus istoriniu, šiuolaikiniu ir prognoziniais aspektais“¹⁰.

Lenkų *księgoznawstwo* = *bibliologia* = *nauka o książce* sintetiškai suvokiama taip: „knygotyros objektas yra pati knyga bei visi su ja susiję bibliologiniai procesai, t. y. knygos gamyba, jos funkcionavimas ir suvokimas, šių procesų rezultatai ir juose dalyvaujantys žmonės bei institucijos“¹¹. Dar reikia paminėti svarbią Głombiowski kategoriją: knyga tiriama kaip „socialinės komunikacijos instrumentas“ („instrumentum communicationis socialis“)¹².

Ir pagaliau tos disciplinos terminija vokiečių literatūroje. Naujame reikšmingame bendrosios knygotyros žodyne (*Lexikon des gesamten Buchwesens*) tam tikruose straipsniuose yra didelė sumaištis. Pateikti terminai *Buchwesen* ir *Buchkunde*, kurių pirmasis nurodo tik knygą (*Buch*), o antrasis – knygos mokslą (*Buchwissenschaft*). Paskutinis straipsnis prasideda taip: „Knygos mokslas (*Buchwissenschaft*) ilgą laiką XX amžiuje buvo bibliotekininkystės mokslo dalis“. Toliau sakoma: „Naujaisiais laikais stengiamasi susieti knygos mokslą su kultūros mokslo, sociologijos ir ekonomikos sritimis ir bandoma jį suvokti kaip komunikacijos mokslo dalyką“¹³. Straipsnis baigiamas nuoroda į platesnį terminą *Buchforschung*¹⁴. Taigi gana sunku rasti vieną tipiskai vokišką termino *Buchwissenschaft* apibrėžimą ir jo traktuotę¹⁵.

Pateikti pavyzdžiai turėtų parodyti, kad, nors mes kalbame, atrodytų, apie vieną mokslą, iš tikrųjų susiduriame su skirtingais mokslais. Savaiame suprantama, kad ir visi kiti terminai, sudarantys šių mokslų sąvokų aparatą, dažnai skiriasi. Paties specialybės žodžio vertimas yra ne daugiau kaip priartėjimas prie realios reikšmės ir tik būtinas supaprastinimas. Todėl terminologiniam darbui reikalinga svarbi rekomendacija: dabar geram tarpusavio supratimui ir vaisingam tarptautiniam bendradarbiavimui reikia naujos rūšies specialybės terminų žodynų. Verčiant knygotyros veikalus, jau nebepa-

⁹ Estivals R. La bibliologie. Paris, 1987. S. 22. Originalie: „la science de l' écrit, de tout écrit, des diverses catégories d' objets écrits, de la communication écrite“.

¹⁰ Knigovedenie enciklopedičeskij slovar'. Moskva, 1981. S. 254.

¹¹ Migoń K. Das Buch als Gegenstand wissenschaftlicher Forschung. *Buchwissenschaft und ihre Problematik*. Wiesbaden, 1990. S. 75.

¹² Głombiowski K. Książka w procesie komunikacji społecznej. Wrocław, 1980; Migoń K. Die Gestaltung der autonomen Buchwissenschaft in der Sowjetunion und in Polen // *Das Buch in Praxis und Wissenschaft*. 40 Jahre Deutsches Bucharchiv München. Eine Festschrift. Wiesbaden, 1989. S. 701–713.

¹³ Corsten S. *Buchwissenschaft // Lexikon des gesamten Buchwesens*. 2. Aufl. Stuttgart, 1987. Bd. 1. S. 639.

¹⁴ Finger H. *Buchforschung // Ten pat*, S. 591–592.

¹⁵ Žr. taip pat Finger H. Die Buchforschung im Streit ihrer Namen. Versuch der Annäherung an ihre Inhaltsbestimmung // *Buchhandelsgeschichte*, 1982, Nr. 1, S. B 10–14; Swierk A. G. *Buchwissenschaft. Versuch einer Begriffs- und Standortbestimmung // Buchhandelsgeschichte*, 1989, Nr. 2, S. B 64–71; Delp L. *Buch und Buchwissenschaften : Ein Beitrag zur Wissenschaftstheorie // Das Buch in Praxis und Wissenschaft*. Wiesbaden, 1989.

kanka tokių, kaip „Praktinis bibliotekininkų žodynas“ (Dictionarium bibliothecarii practicum) arba „Bibliotekininkų žodynas“ (Vocabularium bibliothecarii), reikia rengti aiškinamuosius žodynus (tolkovyje slovari)¹⁶.

Aiškinamuosiuose specialybės žodynuose reikėtų atkreipti dėmesį į istorinius, akivaizdžiai pasenusius, neaktuales terminus. Tačiau senos žodžių reikšmės išlieka ir modernioje specialybės kalboje. Čia jos pirmiausia padeda suprasti senesniąją knygotyros literatūrą.

Dabar aptarsime kitą terminologinę situaciją, kai įvairių kalbų terminai visiškai nesutampa jau leksikos lygmeniu. Pateiksime akivaizdų pavyzdį: anglišką specialybės žodį *bibliography* ne visada atitinka mūsų (vokiečių, lenkų, latvių ir kt.) *bibliografija* (*Bibliographie*), vartojami *knygotyra* (*Buchkunde*), *knygos mokslas* (*Buchwissenschaft*) ir net kiti terminai. Tuo tarpu kontinentinėje literatūroje sąvoka *bibliografija* XIX amžiuje apsiribojo formalaus knygų aprašymo ir žinių apie knygų sąrašus reikšme, anglų (o vėliau ir amerikiečių) literatūroje išliko bendra etimologinė žodžio reikšmė: *bibliography* „yra viskas apie knygą“. Šios tradicijos pradininkas Thomas Hartwellas Horne'as 1814 m. rašė: „Literatūros bibliografija reiškia knygų aprašymą, o platesne prasme – žinias apie knygas“ („bibliography literally signifies the description of books: in a more extended sense, it denotes the knowledge of books“)¹⁷. Tokiu atveju bibliografijos apibrėžtas sritis reikėtų išreikšti atitinkamais būvardžiais: *istorinė bibliografija* (*historical bibliography*), *sisteminė* (*systematic*), *registracinė* (*enumerative*), *aprašomoji* (*descriptive*), *analitinė* (*analytical*), *dalykinė* (*subject*), *kritinė* (*critical*), *tekstinė* (*textual*), *praktinė* (*practical*), *bibliotekinė* (*bibliothecal*) ir t. t. Reikia pabrėžti, kad *practical bibliography* gali reikšti ir mokslinio darbo techniką, o *bibliothecal bibliography* – bibliotekininkystės mokslą¹⁸. Štai puiki užduotis vertėjams ir specialybės terminų žodynų sudarytojams!

Žinios apie knygą ir knygų pasaulį negali tilpti tik savarankiškame knygos moksle ar bibliografijoje, jų esama ir kitose disciplinose. Tačiau čia jos yra kitose sąvokų struktūrose ir dažnai išreiškiamos kitais terminais. Tad, suprantama, atsiranda tam tikrų keblumų suvokiant ir verčiant tekstus. Tai pirmiausia pasakytina apie senesniąją, plačiai aprėpiančią bibliotekininkystės mokslo literatūrą. Ferdinandas Eichleris 1896 m. rašė: „bibliotekininkystės mokslas tiria literatūros paminklus, atsižvelgdamas į jų atsiradimo, platinimo ir vartojimo prielaidas bei būdą“ („die Bibliothekswissenschaft ist die Erforschung der litterarischen Denkmäler mit Rücksicht auf die Voraussetzungen und die Art ihrer Entstehung, Verbreitung und Benützung“)¹⁹, o 1928 m. Georgas Leidingeris rašė:

¹⁶ Žr., pvz., Simon K. R. *Bibliographische Grundbegriffe und Fachtermini*. Leipzig, 1972; Neveling U., Wersig G. *Terminologie der Information und Dokumentation*. München, 1975; Stiehl U. *Satzwörterbuch des Buch- und Verlagswesens Deutsch-Englisch*. München, 1977; Harrod's Librarians' Glossary of terms used in librarianship, documentation and the book crafts and reference book. 7 th ed. Aldershot, 1990.

¹⁷ Horne T. H. *An Introduction to the Study of Bibliography*. London, 1814. P. 27.

¹⁸ Blum R. *Bibliographia Eine wort- und begriffsgeschichtliche Untersuchung // Von der systematischen Bibliographie zur Dokumentation* / Hrsg. P. R. Frank, Darmstadt, 1978. S. 80–81. Apie amerikiečių terminologiją žr. taip pat Migoń K. *O badaniach bibliologicznych w USA // Rocznik Biblioteki Narodowej*. Jg. 15 (1979), s. 349–363.

¹⁹ Eichler F. *Begriff und Aufgabe der Bibliothekswissenschaft*. Leipzig, 1896. S. 17.

„jeigu knygotyrą suvoksime plačiausia prasme kaip žinias apie knygą, rankraštinę ir spausdintą, ir visa, kas su ja susiję, tada, aišku, ji yra bibliotekininkystės mokslo dalis ir turi būti atitinkamai tyrinėjama tuose rėmuose“ („wenn man Buchkunde im weitesten Sinne als Kenntnis vom Buch, vom geschriebenen und gedruckten Buch und allem, was mit ihm zusammenhängt, bezeichnet hat, so ist es klar, daß diese Buchkunde ein Teil der Bibliothekswissenschaft ist und demgemäß in deren Rahmen zu behandeln ist“)²⁰. Tai būdinga ir amerikiečių terminui *bibliotekininkystės mokslas (library science)*, už kurio dažnai slypi visa knygotyra (žr., pvz., H. G. T. Cannonso ir M. Burtono–M. Vosburgho bibliografijas, Pierce Butlerio traktuotę ir t. t.)²¹.

Trumpai aptarę knygos mokslo specialybės terminologijos situaciją, galėtume pagrįstai daryti šias išvadas:

- 1) terminų suvokimas neįmanomas ne knygotyros sąvokų sistemoje;
- 2) terminų reikšmė yra glaudžiai susijusi su istorine disciplinų raida;
- 3) įvairių kalbų ekvivalentams reikia semantinių paaiškinimų;
- 4) tolesnė disciplinos raida, jos geografinis paplitimas, nauji teorijos ir praktikos klausimai kelia naujus uždavinius ir atveria terminologinio darbo perspektyvas;
- 5) naujų nacionalinių ir tarptautinių specialybės žodynų parengimas sudarytų sąlygas knygos tyrėjams ir vartotojams geriau suprasti bibliologinę literatūrą.

Iš vokiečių kalbos vertė *Liucija Citavičiūtė*

įteikta 1998 m. birželio mėn.

DIE ROLLE DER TERMINOLOGIE IN DER DARSTELLUNG DES BUCHKUNDLICHEN WISSENS

KRZYSZTOF MIGOŃ

Zusammenfassung

Der Begriffsapparat der Sozialwissenschaften, darunter auch der Buchwissenschaft, ist nicht nur im Rahmen der einzelnen Sprachen und Staaten, aber auch im Rahmen der besonderen wissenschaftlichen Schulen und sogar bei den einzelnen Forschern verschieden. Die grundlegende Frage in diesem Vortrag ist: wie bezeichnet man in dem Schrifttum Disziplinen, die das buchkundliche Wissen sammeln, bearbeiten, untersuchen und darstellen? Das Verständnis der Termini ist außerhalb des Begriffsapparats der Buchkunde unmöglich. Zur Erschließung der wirklichen Bedeutung der Äquivalente in verschiedenen Sprachen ist ein umfassendes Wissen notwendig. Sie sind verständlich oft nur auf der Stufe der einfachen Lexik und erfordern semantische Erläuterungen. Man muß auch die historischen Schicksale der Disziplin, die einheimische und internationale Tradition der Fachwörterbildung kennen. Die Weiterentwicklung der Disziplin, ihre geographische Verbreitung, neue Fragen in der Forschung und in der Praxis geben neue Aufgaben und Perspektive in der terminologischen Arbeit. Die Kenntnisse vom Buch und von der Bücherwelt können nicht nur in der autonomen Buchwissenschaft oder in der Bibliographie, aber auch in anderen Disziplinen stecken. Damals befinden sie sich in den anderen Begriffsstrukturen und werden oft mittels einer anderen Terminologie beschrieben. Es geben dann natürlich Schwierigkeiten im Verständnis und Übersetzen der Texte. Die Bearbeitung der neuen nationalen und internationalen Fachwörterbücher könnte den Buchforschern und Benutzern bessere Möglichkeiten geben, die bibliologische Literatur zu verstehen.

²⁰ *Leidinger G.* Was ist Bibliothekswissenschaft? // Zentralblatt für Bibliothekswesen. Jg. 45 (1928), S. 449.

²¹ *Migoń K.* O badaniach bibliologicznych w USA, s. 357–358.